

סיפורים נשכחים מאת ש"י עגנון | כשהגיע לברכה "שלא עשני גוי" ניצנץ הרהור במוחו

בצמד סיפורים קצרצרים עגנון בן ה-18 מותח ביקורת אירונית על אי-צדק וצביעות. בשבוע החולף מלאו 49 שנים למותו

ש"י עגנון 19.02.2019 11:10

בחודש אב תרס"ה (אוגוסט 1905), ימים ספורים לאחר יום הולדתו ה-18, פירסם ש"י טשאטשקיס, הלא הוא עגנון, סיפור קצרצר בשם "הרהורים" בשבועון העברי הגליצאי "המצפה" שיצא לאור בקרקוב. בשנה וחצי שחלפו קודם לכן הוא פירסם כמה שירים, ורק עם הופעתו של סיפור זה פנה הצעיר לפרוזה. "המצפה", בעריכתו של ש"מ לאזר, היה הבמה העיקרית שבה פירסם עגנון את יצירותיו, החל מהשיר "גיבור קטן" בל"ג בעומר 1904 ועד לעלייתו ליפו ארבע שנים לאחר מכן. בסדרה בת שלושה מאמרים שהופיעה במדור "תרבות וספרות" בקיץ אשתקד סקר דן לאור את פירות הבוסר של טשאטשקיס הצעיר, ובניתוחו החד הסביר לקוראיו את חשיבותם של אותם כתבים. בסיפור "הרהורים" אנחנו נפגשים עם רוכל אומלל ושמו גדליה חנוך. אחרי שריפה גדולה בעיר (ואכן, בוטשאטש ניזוקה משריפה בשנה שהתפרסם הסיפור) גדליה חנוך ומשפחתו נאלצים לעזוב את השכונה היהודית בלב העיר, כי דירתם הצנועה נהרסה, ולצאת לפאתי העיר לשכור מקום אצל הגויים. כאן, בסיפור הראשון שלו, אנחנו כבר רואים את האירוניה העגנונית המפורסמת. יהודי זה, מוקף סביבה לא-יהודית, עומד שקוע בתפילתו ומהרהר, תוך כדי אמירת ברכת "שלא עשני גוי", על הארץ הטובה אשר נתן אלוהים לגויים, הנראים דרך חלוננו. דן לאור ציין כי בסיפורו של גדליה חנוך "בדיעבד נקראים הדברים כרמז מטרים לדמותו של יוסף" מהסיפור הנודע "האדונית והרוכל". כמו בסיפור מאוחר זה, גדליה חנוך הוא רוכל ירוד שמוצא את עצמו בין הגויים, מצב שמסכן אותו ואת נפשו. הרהוריו "הרעים", בשעה שהוא "מעוטף בטליתו וחבוש בתפיליו", מתפוגגים לרגע רק כשהוא "חושב בדבר מושבות בארץ ישראל, שהצעירים רוצים לזכות בהן את ישראל". מחשבות מנחמות אלו על יישוב ארץ ישראל הן בגדר של "זו אגדה" בלבד, ואינם מספיק חזקים לסתור לגמרי את הרהוריו הכפירתיים כל עוד הוא נשאר שקוע בין הגויים בגליציה.

ב"בשביל הגביר", סיפור המשך שהופיע אחרי כחצי שנה, מצבו של גדליה חנוך המסכן לא השתפר בהרבה. הוא גורש ממקומו בעזרת העניים, הספסל ליד פתח הקלויז, כדי להרחיב את המעבר ל"גביר אדיר בעל כרש עב" שלא הספיק להכניס את עצמו ואת בטנו השמנה בדרכו לכותל המזרחי המכובד. חוקר עגנון ארנולד בנד האיר כי בניגוד לרוב ספרות ההשכלה, שהיתה מלאה סיפורים כאלו המקוננים על אי-צדק חברתי, עגנון, אפילו בשלב מוקדם זה, לא הצביע על הידרדרות דתית כגורם לתופעה, אלא מתאר את העולם המכוער המפריד בין העניים למטה והעשירים למעלה. הרבה מסיפורי הביכורים של עגנון עוסקים בצביעות ובשחיתות, במיוחד מן הסוג הפיננסי והחברתי. נושאים אלו העסיקו אותו עד סוף חייו, אבל עם הזמן התמתן, המתיק את תיאוריה של בוטשאטש עם גוון נוסטלגי והציג את העוני הכספי בד בבד עם העוני הרוחני.

בצמד סיפורים זה, המופיעים כאן לראשונה כעבור 113 שנים, המספר ה"תמים" מניח שיהודי תם וצדיק אינו מתריס נגד הקדוש ברוך הוא. על כן, האירוניה בסיפורים נובעת מהסתירה בין ההנחה שלו ובין מה שהקורא מבין: מצבו הירוד של גדליה חנוך הציב מחיצה בינו לבין אבינו שבשמים.

יוסף סאקס

הרהורים

המצפה, שנה 2, גיליון 34, כ"ד באב תרס"ה, 25.8.1905

כשהיה גדליה־חנוך יושב בין היהודים בעיר, היה נוהג לעמוד לפני עמוד השחר, התפלל בכונה ויבקש על הפרנסה. הפרנסה דבר קשה על גדליה־חנוך, עליו לפרנס אשה ובנים ששה, ובניו ההולכים אל החדר בודאי צריכים גם להלבישם ולנעלם. וכשעשה חובתו למקום ויחלץ תפיליו, אכל קמעא וישם צרורו על שכמו — כי רוכל הוא המחזיר בעירות ובכפרים — וילך לעבודתו. וכשבא אל כפר ואחר עבודה וטרחא הרבה ישב בבית אחד האכרים, הוציא פתו מסלו, לקח קשוא ויאכל. לפרחי הגוים, שהיו משליכים עליו מבול של מיני בזיונות, כגון "זשיד חולימיי" [אוקראינית: יהודי מטומטם] ולפעמים גם אבנים, לא שם גדליה־חנוך את לבו, למוד הוא כבר ביסורים כאלה, מה איכפת לו? האין לו דאגות אחרות? וכה הרגיל עצמו לשאת ולחזור בכפרים, לשמוע חרפתו וחרפת עמו ולדאוג על הפרנסה. אך אחרי השרפה הגדולה שהיתה בעיר וכשנשרפה גם דירתו במרתפו של יעקב־שמשון, שכר לו, מאין ברירה, דירה מחוץ לעיר ברחוב הגוים. נחת־רוח היתה לו לגדליה־חנוך, כשהיה יושב בקיץ בשבת אחרי הצהרים אחר שינתו עם אשתו על האצטבא, מריח את רוח העצים הרעננים, מאזין ומקשיב להמית העלים כנשוב עליהם רוח קל, שומע זמרת הצפרים ונפשו מתעדנה מהרוח הטהור, השולט באויר, הרבה תענוג היה חש באותה שעה. כל חשובי העיר היו עוברים לפני ביתו בשבת לפנות ערב עיפים ומזועים, ולפעמים עמדו לפניו ויבקשו מעט מים. "שפרינצה הביטי" — אמר לאשתו — "מה טוב ומה נעים לשבת פה" וגם היא הודתה לו בפיה ויסתכלו באהבה ובחמלה על ילדיהם הקטנים, המשחקים בפרה עורת, מה יהיה סופם? לפעמים עולה שאלה במוחם: הגם המה מוכנים להיות רוכלים עניים כאביהם ולעבוד בזיעת אפם ולסבול כפן ומחסור? ובשקט ביום הראשון בבקר, הניח תפיליו ויעמד בתפלה וכשהגיע לברכה "שלא עשני גוי" ודרך חלונו הפתוח נושבות רוחות נעימים משיבות נפש הביתה מגניו ושדותיו של שכנו הגוי, הסתכל על העצים ועל פירותיהם, הביט בקמה ומיד נצנץ הרהור במחו וכמעט שהטיח דברים כלפי מעלה: "רבונו של עולם, ברכה זו למה היא באה, את הגוי ברכת בכל, במשמני ארץ, ברוב דגן ופירות, וכשיעבוד ישבע לחם ואותי היהודי..." אך פסק מהרהוריו הרעים הללו ויתחל חושב בדבר מושבות בארץ ישראל, שהצעירים רוצים לזכות בהן את ישראל, דבר זה היה טוב. הלכות עבודה ידע גדליה־חנוך. למשל לו היה לי שדה ולא הייתי צריך לעמול כל כך ולהיות לבוז ולסבול רעב, ובני — כה היה חושב הלאה — לא היו צריכים ללכת בטל מבלי עבודה. כה עמד גדליה־חנוך מעוטף בטליתו וחבוש בתפיליו ומהרהר ושואל שאלות על הקדוש ברוך הוא.

— ומדוע לא יעשה כן?

— מדוע? הנך שואל — בני העליה יתנגדו לך.

— בני העליה, לו היו מרגישים בצערם של עניי ישראל, לא היו אומרים כך.

ולא פעם אחת אירע, כי הפסיק מתוך תפלתו ומהרהר בדברים הללו.

בשביל הגביר

המצפה, שנה 3, גיליון 5, ז' בשבט תרס"ו, 2.2.1906

גדליה חנוך איננו בעל גאווה ובכל מקום בואו אוהבים אותו בשביל שפלות רוחו וזכות זאת תעמוד לו גם אצל הערלים דרי הכפר, שגדליה חנוך בא אליהם לעשות "חליפין" בסחורתו.

ובקלויז, שהוא מתפלל שם בשבתות וימים טובים, קנה מקומו על הספסל הסמוכה לפתח, מושב העניים והדלים. בימים הראשונים, שבא להתפלל בקלויז זו היו עוד מקומות פנוים גם בכתלי צפון ודרום, וגדליה חנוך היה יכול, לו אך רצה, לשבת במקום יותר מכבד מזה שברר לו, אבל בשביל ענותנותו ניחא לו אותו מקום שהוא יושב עליו.

וגדליה חנוך היה לאזרח נכבד בכתל מערבי והוא יושב באין מפריע על הספסל הסמוך לפתח. פעמים שקבצני עיר אחרת באים ומטריחים אותו, הוא זז לפנה אחרת ושלום לו מסביב.

הקלויז נתמלאה בלי עין הרע בבני אדם. אותם ה"אברכים", שפגש בימים הראשונים לבואו, כבר היו לבעלי בתים בעלי-כיס ועבי-כרש, מקום כבודם בצד מזרח, יהודים יפים, המתאנחים לפעמים על "גלות השכינה" ובחג הסכות, כשהם מברכים על אתרגי קורפו, הם מרבים בנענועים.

בשמחת תורה קנה לו גביר אדיר בעל כרש עב "הלבשת ספר תורה" בכלי-קדש לכל השנה ובשביל שקשה לו לעבור בין העומדים הוציאו את הספסל... ספסל זה שגדליה חנוך ישב עליה זה הרבה שנים...

ש.י. טשאטשקיס

אוהבים/ות ספרים? הצטרפו לקבוצת הפייסבוק של מוסף "ספרים" של "הארץ"